

Отримано: 23 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: oksanakaliberda@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-117-119

Каліберда О. О. Нечітка межа між енциклопедичними та лінгвістичними словниками. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 117–119.

УДК 811.111'374

Каліберда Оксана Олександрівна,

кандидат філологічних наук, доцент, Бердянський державний педагогічний університет

НЕЧІТКА МЕЖА МІЖ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИМИ ТА ЛІНГВІСТИЧНИМИ СЛОВНИКАМИ

У теорії енциклопедична лексикографія протиставляється лінгвістичній лексикографії. Ця дихотомія ґрунтується на принципах конструювання мегаструктури, відбору вхідних слів, загального наповнення словникової статті, конструювання дефініцій.

У статті представлено дослідження еволюції західноєвропейської енциклопедичної лексикографії та англійської лінгвістичної лексикографії в історичному аспекті, виявлено, як два типи інформації (лінгвістична та енциклопедична) перехрещувалися, протиставлялися або відокремлювалися в процесі розвитку та удосконалення лексикографічної практики.

Результати демонструють, що різниця між енциклопедичним та лінгвістичним словником не завжди чітко усвідомлювалась лексикографами. Енциклопедії мали тенденцію описувати вхідні слова, як у зв'язку з екстралінгвістичною реальністю, так і як елементи лінгвістичної системи, в той самий час англійська лінгвістична лексикографія реєструвала вхідні слова енциклопедичної природи, намагаючись систематизувати їх відповідно ієрархії ідей та уявлень про оточуючий світ, застосовуючи енциклопедичні підходи до їх семантизації.

Ключові слова: енциклопедична лексикографія, лінгвістична лексикографія, словник, мегаструктура, макроструктура, медіоструктура, мікроструктура.

Oksana Kaliberda,

Ph.D. in Germanic Languages, Associate Professor, Berdyansk State Pedagogical University

A BLURRED BOUNDARY BETWEEN ENCYCLOPAEDIC AND LINGUISTIC DICTIONARIES

In theory encyclopaedic lexicography is opposed to linguistic lexicography. This dichotomy is based on principles of megastructure design, selection of headwords, general outline of a dictionary entry, and construction of definitions. A number of researchers adhere to the opinion that systematization of knowledge about language prevails in linguistic dictionaries and about surrounding world – in encyclopaedias. However, lexicographic practice demonstrates that this rule is often violated.

This paper presents a study of Western European encyclopaedic lexicography and English linguistic lexicography evolution in historical aspect. It also investigates how two types of information (linguistic and encyclopaedic) have been mixed, juxtaposed, or separated with the course of time in the process of dictionary compilation development.

Results show that the difference between encyclopaedia and linguistic dictionary has not always been clear-cut and realized by lexicographers. Encyclopaedias tended to define words both in their connection with extralinguistic reality and as elements of language system, and meanwhile English linguistic lexicography registered headwords of encyclopaedic nature trying to arrange them in accordance with the hierarchy of ideas about the world around us applying encyclopaedic approaches to their semantisation.

Thus knowledge about language (linguistic information) and cognition of the surrounding reality (encyclopaedic information) have not been considered as separate aspects for a long time, but closely got entangled in a lexicographic work.

Modern English linguistic dictionaries are characterized by incorporation of various encyclopaedic information into their mega-, macro-, medio-, and microstructure.

Keywords: encyclopaedic lexicography, linguistic lexicography, dictionary, megastructure, macrostructure, mediostructure, microstructure.

Людство завжди прагнуло зафіксувати, систематизувати, зберегти та передати наступним генераціям накопичений досвід та знання про навколишній світ у формі словника. Лексикографічні праці відомі з давніх часів, починаючи від примітивних переліків слів, організованих за тематичним або алфавітним принципом, і до сучасних видань у паперовому або електронному форматі.

Всі словники можливо розділити на дві групи за типом представленої інформації про вхідне слово. Енциклопедії описують слова у співвіднесеності з оточуючим світом і фіксують екстралінгвістичну інформацію, а лінгвістичні словники представляють інформацію про слово як елемент мовної системи. В теорії окреслюється чітка межа між енциклопедичною та лінгвістичною лексикографією. Проте, практична діяльність з укладання словників демонструє, що семантизація вхідного слова може відбуватися шляхом поєднання обох типів інформації у словниковій статті.

Аналіз західноєвропейської енциклопедичної лексикографії та англійської лінгвістичної лексикографії свідчить про те, що в ході історичного розвитку словникарської практики енциклопедично-лінгвістична дихотомія не завжди усвідомлювалась. Різні укладачі намагалися зафіксувати інформацію обох типів про вхідне слово.

Енциклопедія І. Севільського *Etymologiae* [19; 20] мала універсальний характер, описувала всі відомі знання періоду середньовіччя та поєднувала ознаки енциклопедичної та лінгвістичної лексикографії [7, с. 17; 10, с. 10]. Десята книга енциклопедії, *De vocabulis*, була представлена коротким одномовним латинським глосарієм з алфавітною систематизацією вхідних слів за першою літерою. Перелік слів укладався з практичною та навчальною метою і пояснював незрозумілі лексичні одиниці з літературних джерел [15, с. 723].

Також в *Etymologiae* застосовувалася етимологічна характеристика вхідних слів, що наближувало її до лінгвістичного словника. В енциклопедії зазначається, що назви деяких мір довжини в різних галузях походять від слова, що позначає ступню людини, або від імені винахідника чи кількості складів. Назви мазей походять від назв регіонів, матеріалів, з яких вони

виготовлені або від імен їх винахідників. Назви деяких морів є дериватами імен людей, що в них загинули, а назви частин Середземного моря – від прилеглих територій. Назви хвороб пов'язані з фізичною схожістю з певними тваринами, тощо.

Але, як вказує S. A. Varney [13, с. 23-24], найпоширенішим типом етимологічної характеристики в *Etymologiae* є пояснення походження лексичної одиниці через інші лексичні одиниці, що подібні за звуковою будовою. Проте такі етимологічні зв'язки здебільшого були безпідставними та неточними. Інформація вказувалася не з метою відобразити справжнє походження лексичної одиниці, а як мнемонічний код (символ), що допомагає краще запам'ятати слово студенту, який вивчав латину.

Etymologiae об'єднувала лінгвістичну інформацію (семантичну, граматичну, етимологічну) з фактичною та століттями залишалася гібридним типом лексикографічного довідника. Вхідні слова пояснювалися не за допомогою інших лексичних одиниць, а за допомогою зв'язного тексту [10, с. 45]. Ідея енциклопедії полягала в тому, що шлях до знань проходить через слова, отже, повинна пояснюватися їх етимологія, а не значення.

Першим відомим довідником, що об'єднав у собі риси глосарія та енциклопедії, став візантійський енциклопедичний словник *Suidas* [23]. Його макроструктура повністю систематизована в алфавітному порядку з незначними відхиленнями. Розташування вхідних слів було фонетичним, згідно першого звуку слова. Реєстр нараховував близько 30000 одиниць, відібраних за принципом потенційної складності для розуміння.

Іншомовні лексичні одиниці семантизувалися за допомогою грецьких перекладних еквівалентів і супроводжувалися прикладами вживання у мовленні; пояснювалась етимологія та деривація слів на рівні тогочасної філології. Текст тлумачень містив велику кількість енциклопедичної інформації з античної історії та життя [14, с. 10]. У розгорнутих статтях детально описувалися та характеризувалися історичні персоналії, сусідні та віддалені народи, повідомлялися факти з інших культур, багато статей з філософії, природознавства, географії, медицини, літератури [2, с. 225–226]. У *Suidas* текст тлумачення об'єднував філологічну семантизацію вхідного слова та енциклопедичну інформацію про поняття.

А. McDermott вказує на те, що досить тривалий період у лексикографічній практиці різниця між енциклопедією та словником не усвідомлювалась [12, с. 175]. І про це свідчать назви енциклопедичних довідників, наприклад, перша енциклопедія англійською мовою Дж. Харріса *Lexicon technicum* [21; 22] мала підзаголовок *An Universal English Dictionary of the Arts and Sciences, Explaining not only the Terms of Arts, but the Arts Themselves*, ніби підкреслюючи, що автор убачає в довіднику не тільки книгу про лексичні одиниці, а й книгу, що містить енциклопедичну інформацію про речі, що описуються.

Англійська енциклопедія Е. Чемберса *Cyclopaedia* [17; 18] також містила підзаголовок *An Universal Dictionary of Arts and Sciences*. Згідно з настановою автора лексичні одиниці та речі розглядалися в ній як єдине ціле. Ця енциклопедія охоплювала такі рубрики, як геральдика, геометрія, архітектура, наука, математика, астрономія, механіка, музика, природознавство. Поруч зі статтями було представлено тисячі ілюстрацій наукових приладів, таких, наприклад, як мікроскоп, зображення моделі сонячної системи та руху планет, велика кількість таблиць, діаграм та креслень. Переважно увага при відборі лексичних одиниць до реєстру цих енциклопедій зосереджувалася на природознавчому, технічному та математичному напрямках [4, с. 36].

У 20 ст. до низки відомих енциклопедичних словників додається іспанська *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*. На особливу увагу заслугове наявність у ній лінгвістичних елементів у мікроструктурі, а саме: в енциклопедичних статтях зазначається етимологія слів та їх еквіваленти сімома мовами (французькою, англійською, німецькою, італійською, португальською, каталонською, есперанто). Ще однією енциклопедичною працею стала італійська *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*. Вона також містить елементи лінгвістичного словника. Більшість реєстрових одиниць тлумачиться за допомогою перекладних еквівалентів французькою, німецькою, англійською та іспанською мовами, зрідка зазначається орфоєпія вхідних слів.

Отже, в енциклопедіях лексикографи поряд зі систематизацією та кодифікацією знань, відомих у певний період історичного розвитку людської цивілізації, намагалися описати поняття також з боку їх лінгвістичних властивостей.

У лінгвістичних словниках англійської мови спостерігався принцип енциклопедичного опису [9, с. 49], сутність якого полягала у відборі лексичних одиниць з енциклопедичною природою, що описують різні галузі людського пізнання. Наприклад, мегаструктура *The English Dictionary: or an Interpreter of Hard English words* складалася з трьох частин. До першої увійшли нові лексичні одиниці, до другої – вульгаризми та просторічна лексика, остання – описує вхідні слова, що мають енциклопедичну природу та позначають назви богів, птахів, диких тварин, чудовиськ, змій, рік, трав, собак, каменів, дерев, риб [6, с. 63; 8, с. 187; 9, с. 68; 11, с. 20].

У словнику *Glossographia* здійснюється спроба застосувати новий лексикографічний принцип: фіксувати тільки ті лексичні одиниці, які наявні в мові певного періоду в літературних джерелах [1, с. 49; 5, с. 70; 6, с. 65; 8, с. 187], а також простежується чітка концепція енциклопедичного опису лексикону, що стосується багатьох аспектів життя людини у різних галузях знання (богослов'я, право, медицина, математика, геральдика, анатомія, війна, музика, архітектура). Крім того, зазначається джерело запозичення лексичної одиниці, тобто вперше відображається етимологічна характеристика, а також вказується автор, у творях якого це слово було виявлено.

В англійських словниках «важких слів» для пояснення вхідних слів використовувалися синонімічні ряди, що іноді поступалися місцем розгорнутим дефініціям, які нерідко містили енциклопедичну інформацію [3, с. 52], а запозичена лексична одиниця ставала джерелом етимологічної характеристики. У структурі словників Дж. Буллокара, Г. Кокрема та Т. Блаунта для розкриття семантики лексичної одиниці вперше були використані візуальні ілюстрації [12, с. 174; 16, с. 101]. І хоча їх введення більше асоціюється з енциклопедичним словником, однак варто зауважити, що в цей період межа між енциклопедичними та лінгвістичними словниками була нечіткою і на практиці не досить виразно усвідомлювалась.

Дослідники словника С. Джонсона, першого тлумачного словника англійської мови, що акумулював та узагальнив у собі весь попередній лексикографічний досвід, відзначають енциклопедичність його мікроструктури, що особливо помітна на початку алфавіту на відріжку літер A - C. Це пояснюється тим, що укладачем не були вироблені чіткі принципи аналізу лексикону на початку роботи над ним, і тому він використовував значну кількість матеріалу з енциклопедій Дж. Харріса, Е. Чемберса та словника Н. Бейлі [12, с. 176]. Отже, семантична структура деяких лексичних одиниць розкривалась за допомогою залучення інформації енциклопедичного характеру.

Вершиною англійської лінгвістичної лексикографії став Oxford English Dictionary в якому центром словникової статті виступає семантична частина з розгорнутою системою значень, розташованих у хронологічному порядку, від первинного, зафіксованого у писемних джерелах, до сучасного. Семантизація вхідного слова здійснюється за допомогою описових та синонімічних тлумачень. Важливу роль відіграють також визначення тлумачно-енциклопедичного характеру, в яких подіються відомостями як про саму лексичну одиницю – її історію, значення, сферу вживання, так і про предмет або поняття, що нею виражається.

Паростки лінгвістичної лексикографії виявлялися в енциклопедіях ще на ранніх етапах, зокрема, у спробах охарактеризувати етимологію вхідного слова, граматичного коментаря, включення ілюстративних прикладів уживання в мовленні, зазначення дериваційних форм, а також у введенні до мегаструктури алфавітних одномовних глосаріїв, що пояснювали важкі для розуміння лексичні одиниці. Лінгвістична лексикографія зароджується в енциклопедичному словнику і поступово відокремлюється, набуваючи самостійного статусу шляхом укладання глосаріїв.

Англійська лінгвістична лексикографія, еволюціонуючи, не втрачала генетичного зв'язку з енциклопедичною лексикографією, що проявлялось у відборі вхідних слів з енциклопедичною природою, що стосувалися різних галузей людського знання, створенні розгорнутих дефініцій, які нерідко містили енциклопедичний матеріал, а також використанні невербальних ілюстрацій, що завжди асоціюються з енциклопедичним словником.

Отже, межа між енциклопедичним та лінгвістичним словником була нечіткою і на практиці не досить виразно усвідомлювалась укладачами. Енциклопедична лексикографія прагнула описати лексичні одиниці у зв'язку з екстралінгвальною дійсністю та як елементи мовної системи, а англійська лінгвістична лексикографія фіксувала вхідні слова з енциклопедичною природою, намагаючись організувати їх відповідно до ієрархії уявлень про навколишній світ та використовуючи енциклопедичні підходи до семантизації.

Тривалий час знання про мову (лінгвістична інформація) та пізнання навколишньої дійсності (енциклопедична інформація) не розглядалися як окремі аспекти, а тісно перепліталися в лексикографічному творі. В англійській практичній лексикографії не існувало єдиних уніфікованих критеріїв презентації лексичних одиниць в енциклопедичному або лінгвістичному словнику. Кожний лексикограф укладав їх, спираючись на досвід попередників, але з урахуванням власних уподобань.

Отримані результати можуть бути використані для подальших розробок в галузі теоретичної лексикографії та в лексикографічній практиці при формулюванні словникових дефініцій, а також в суміжних напрямках лінгвістики.

Література:

1. Алексеев М. П. Словари иностранных слов в русском азбуковнике XVII века. Исследование, тексты и комментарии. Ленинград: «Наука», Ленингр. отд-ние, 1968. 156 с.
2. Верецагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова. Москва: Русский язык, 1980. 320 с.
3. Воронцова И. А. Тезаурусы английского языка: динамика развития и современное состояние. *Английская лексикография: формирование, развитие, современное состояние* : юбил. сб. науч. ст. Иваново : Иван. гос. ун-т, 2006. С. 47–66.
4. Коробейникова О. В. Принципы построения английских толково-энциклопедических словарей (на материале словарей цитат и словарей языка писателей) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Ивановский государственный университет. Иваново, 2007. 191 с.
5. Лебедева С. В. Из истории англоязычной учебной лексикографии VI – конца XX века. *Английская лексикография: формирование, развитие, современное состояние* : юбил. сб. науч. ст. Иваново : Иван. гос. ун-т, 2006. С. 66–82.
6. Ступин Л. П. Проблема нормативности в истории английской лексикографии: (XV–XX вв.) Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1979. 164 с.
7. Brehaut E. An Encyclopedist of the Dark Ages: Isidore of Seville. URL: <http://bestiary.ca/etexts/brehaut1912/brehaut1912.htm>
8. Hanks P. English Lexicography. *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Elsevier Science, 2006. Vol. 4: Du-Gen. P. 184–194.
9. Hayashi T. The Theory of English Lexicography 1530–1791 (Studies in the History of Linguistics Series, 18). Amsterdam : John Benjamins Pub. Co., 1978. 168 p.
10. Hüllen W. English Dictionaries, 800–1700: the Topical Tradition. Oxford University Press, 2006. 544 p.
11. Mathews M. M. A survey of English dictionaries. New York : Russell and Russell, 1966. 122 p.
12. McDermott A. Johnson's definitions of technical terms and the absence of illustrations. *International Journal of Lexicography*. Oxford University Press, 2005. Vol. 18, №2. P. 173–187.
13. Saint Isidore (of Seville), Barney S. A. The Etymologies of Isidore of Seville. Translated, with introduction and notes, by Stephen A. Barney, W. J. Lewis, J. A. Beach, Oliver Berghof. Cambridge University Press, 2006. 475 p.
14. Shaw J. F. Contributions to a study of the printed dictionary in France before 1539. Ottawa : National Library of Canada, Bibliothèque nationale du Canada, 1997. 264 p.
15. Stathi S. Latin Lexicography. *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Elsevier Science, 2006. Vol. 6: Inu-Lea. P. 723–724.
16. Stein G. I. Illustrations in dictionaries. *International Journal of Lexicography*. Oxford University Press, 1991. Vol. 4, № 2. P. 99–127.
17. Bartholomaeus Anglicus. URL: <http://bestiary.ca/prisources/psdetail1611.htm>
18. Cyclopaedia, or an Universal dictionary of arts and sciences. URL: http://books.google.com.ua/books/download/Cyclopaedia_or_an_Universal_dictionary_o.pdf?id=AmlEAAAACAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE73XpHtMSQuJgQAhhf5GPukPwNRj8Jj0lFJPo4MOMGZcimYsS0oe1fJ_b0redfdTAC11Skk-KZMhj9q9iqAo2WMwqLA02YWu5SZeilAghKHZsq4UK4&captcha=balten
19. Etymologiae. URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Etymologiae>
20. Isidore of Seville: The Etymologies (or Origins). URL: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Isidore/home.html>
21. Lexicon Technicum: Or, An Universal English Dictionary Of Arts And Sciences: Explaining not only the Terms of Art, but the Arts Themselves. URL: http://books.google.com.ua/books/download/Lexicon_Technicum_Or_An_Universal_Englis.pdf?id=0GdEAAAACAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE70K4sHzykz002SYzQB1ImbFp5hgnbX9HaFAHWkyxTR60QY1SD272L_VfvikUnmEmcBPvSBvolYcv_U_Kxxw_bJz_hTzCSc2viCo6W7cms8WG5bNo&captcha=naria
22. Lexicon Technicum: Or, An Universal English Dictionary Of Arts And Sciences: Explaining not only the Terms of Art, but the Arts Themselves. URL: http://books.google.com.ua/books/download/Lexicon_Technicum_Or_An_Universal_Englis.pdf?id=BWFEEAAAACAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE72tupdRkCuU598vk9FtX3ecWwPjopEgRSWFLQ2bO4wXi3tTHla04xkQakfj_zM0QBj1SYAhiA7O3ELQowhV8aKPI1Phg9iDAQ1zSqA3m0LNercbCEM&captcha=lizedy
23. Suda. URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Suda>